

РОЛЬ ПРАВОРОЗУМІННЯ У ВИЗНАЧЕННІ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА» ТА «ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ»

Пошуком поняття права цікавилися юристи та філософи усіх часів. Наприкінці XVIII ст. основоположник німецької класичної школи І. Кант зазначав, що «юристи все ще шукають визначення права» [4, с. 84]. З того часу минуло понад два століття, написано декілька тисяч праць з питань праворозуміння, але й на сьогодні немає однозначної відповіді на запитання: що є право?

При цьому питання, власне, полягає не у конструюванні єдиного визначення поняття «право». Завадою на цьому шляху були і є різні погляди авторів на властивості й ознаки даного поняття. Ключовою проблемою у зв'язку з цим є проблема теоретичного обґрунтування загальноприйнятих підходів до розуміння сутності права насамперед з огляду на його практичне значення [8, с. 62].

Актуальність цієї проблематики полягає у невизначеності, до якої призводить різноманітність концепцій праворозуміння, наявність великої кількості теорій та шкіл, що досліджували право, знаходячи все нові і нові підходи до його розуміння. Якщо раніше юристи намагалися розширити коло понять, то ця робота направлена на максимальне його звуження.

Починаючи з Давньої Греції, юристи досліджували певні аспекти праворозуміння, застосовуючи нові теорії до визначення цього поняття.

З метою більш глибокого дослідження сучасних теорій праворозуміння та пошуку найбільш актуальної з них, треба звернути увагу на історично сформовані підходи до визначення поняття «право».

Так, прихильники позитивної теорії вбачають у праві загальнообов'язковість, формальну визначеність, нормативність, примусовість. «Примусовість і формальна коректність» – сутність права і його відмінність від моралі. Наприклад, біблійна заповідь, що має характер моральної заборони, будучи вираженою у формі закону, прийнятого в рамках особливої процедури та забезпеченою примусовою силою держави, з точки зору позитивістів, була б правовою заборонаю [7, с. 4].

У рамках позитивного розуміння права склалося декілька самостійних концепцій права: нормативізм, психологічна, соціологічна та історична концепції.

Суть нормативізму полягає в тому, що право розглядається як явище належного впорядкування системи норм. Зокрема, Г. Кельзен вважав, що норма створюється за допомогою правового акта, який, у свою чергу, отримує правове значення від іншої норми. Інакше кажучи, пізнання права направлено на вивчення тих норм, які мають нормативну сутність і надають певним діям правового чи антиправного характеру [2, с. 11].

Відповідно до психологічної теорії права Л. Петражицького поняття і сутність права виводяться з правових емоцій людей – тобто, позитивного переживання, що відображає державні установлення, а також, інтуїтивного переживання, яке виступає реальним, «дійсним» правом.

Соціологічна школа права (Р. Паунд, Дж. Френк, С. Муромцев та ін.) ототожнює право із судовими та адміністративними рішеннями, в яких вбачається так зване «живе право» і тим самим створюється правопорядок або порядок певних правовідносин. При цьому зазначені рішення підтримуються державним примусом, оскільки держава є силою, яка створює право.

Історична школа права (Ф. Савіньї, Г. Пухта та ін.) виходить з того, що правом є загальне переконання, загальний «національний» дух, а законодавець виступає головним його представником.

Марксистське розуміння сутності права полягає в тому, що право – це зведена в закон воля панівних класів, тобто воля, зміст якої обумовлено матеріальними умовами життя цих класів. Право має відносну самостійність і спричиняє зворотний вплив на всі сфери життя суспільства, зберігаючи при цьому свою класову природу [1, с. 208].

Згідно вищевказаного бачимо, що ні сучасні науковці, ні вчені минулого, не змогли надати остаточну відповідь щодо єдиного визначення поняття «право». Кожен юрист має право на свою думку, особливо, якщо дивиться на це питання через призму свого часу та своєї держави. Але ми розуміємо, наскільки актуально вивчати це питання і сьогодні.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки виділяють три основні теорії праворозуміння, а саме:

1. Природно-правова або ідеологічна теорія, де вихідною формою буття права є громадська свідомість, а безпосередньо право – це не тексти закону, а система ідей (понять) про загально-обов'язкові норми, права, обов'язки, заборони, природні умови їх виникнення та реалізації, порядок і форми захисту, яка є у громадській свідомості та орієнтована на моральні цінності. При такому підході право і закон розмежовуються, перевага віддається поняттю права як нормативно закріпленої справедливості, а закон розглядається як його форма відповідна праву.

2. Нормативна (позитивістська) теорія, де вихідною формою буття права є норма права, а правом є норми, викладені в законах та інших нормативно-правових актах. При такому підході відбувається отождоження права і закону. Водночас нормативне праворозуміння орієнтує на такі властивості права, як формальна визначеність, точність, однозначність правового регулювання.

3. Соціологічна теорія, де вихідна форма буття права – правовідносини, тобто право – це порядок суспільних відносин, який проявляється у діях і поведінці людей. При такому підході правом визнається його функціонування, реалізація, його «дія» у житті – у сформованих і таких, що формуються, суспільних відносинах, а не його створення правотворчими органами у формі закону та інших нормативно-правових актів. При усій цінності врахування «життя права» в суспільному середовищі, прихильники цього підходу плутали самостійні процеси правотворчості та застосування права, тоді як умовою дотримання і забезпечення режиму законності може бути діяльність суб'єктів правозастосування в межах, встановлених законом [5, с. 178].

Останнім часом найбільшого поширення серед науковців набув так званий інтегративний підхід до праворозуміння, який поєднує усі позитивні риси згаданих підходів, формулюючи найкоректніше визначення права на сучасному етапі його розвитку.

Крім вищезазначеного, у наш час усі науковці-юристи оперують двома підходами праворозуміння: вузьким та широким. Вузьке праворозуміння засвідчує, що правом є система діючих у державі юридичних норм (М. Строгович, С. Братусь, Н. Александров). Тобто, право – це сукупність нормативно-правових актів, виданих та санкціонованих державою. У широкому розумінні право складається з декількох взаємодіючих елементів, що включають в себе:

- норми права як регулятор суспільних відносин у певній державі;
- правосвідомість як елемент людської свідомості, що включає в себе сукупність ідей, почуттів, емоцій та думок, характеризуючи відношення людини до права в цілому;
- правовідносини як сукупність врегульованих нормами права суспільних відносин між відповідними суб'єктами, що мають певні права та обов'язки, які реалізуються у повсякденному житті.

Широке розуміння права, зокрема, підтримують В. Миколенко, М. Козюбра та багато інших вчених.

На наш погляд, широке праворозуміння переважає у сучасній юридичній науці. У зв'язку із цим, недоцільно вивчати право виключно як сукупність нормативно-правових актів, санкціонованих державою. Зазначена думка деталізується та розкривається шляхом аналізу та порівняння таких правових категорій, як «верховенство права» та «верховенство закону».

Багато часу було витрачено науковцями на дослідження співвідношення понять «право» і «закон», але і зараз не існує єдиної концепції, оскільки, одні науковці наполягають на тотожності цих понять, а інші виступають категорично проти такого отождоження.

На сьогодні достатня кількість нормативно-правових актів закріплює поняття «верховенство права». Серед них і Конституція України (Стаття 8: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [3, с. 4]), і, наприклад, Статут Ради Європи (Стаття 3: «Кожний член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права...» [6, с. 26]).

Однак, необхідно зазначити, що жоден нормативний документ не надає поняттю «верховенство права» остаточного визначення.

Деякі юристи вважають можливим отождожнювати поняття «верховенство права» і «верховенство закону», але, на нашу думку, досліджувати це питання та робити відповідні висновки доцільно з урахуванням не тільки теоретичних надбань сучасної науки, а й історично сформованої практики, насамперед, юридичної.

Аргументуючи цю позицію, слід звернути увагу на такі аспекти:

- в юриспруденції існує таке поняття, як «неправовий закон», що являє собою видання певного нормативно-правового акта, який суперечить правам людини, або загальнолюдській моралі, хоча він і є санкціонованим державою, тобто визнаним нею. Прикладом реалізації таких законодавчих актів є закон «Про депортацію кримських татар з Криму», виданий ще за радянських

Гольцов І. С. Роль праворозуміння у визначенні співвідношення категорій «верховенство права»...

часів. Необхідно зазначити, що вказаний закон порушував відповідні загальновизнані права людини, але, незважаючи на це, мав юридичну силу. Якщо ж ми формулюємо право, як закон, тобто ототожнюємо ці поняття, то одночасно зіштовхуємося з непорозумінням: у такому разі, для забезпечення належної реалізації відповідних прав людини, нам доведеться цей так званий «неправовий закон» визнавати незаконним;

– ще з найдавніших часів люди, виборювали свої права; об'єднуючись у відповідні соціальні рухи, вони виступали «за» або «проти» певних нововведень щодо життєдіяльності суспільства, намагаючись змінити власне становище. Вони намагалися зрозумілими для них шляхами досягти задоволення власних потреб через закріплення та реалізацію бажаних для них прав.

Ці практичні приклади демонструють неможливість ототожнення верховенства права та верховенства закону. Виходячи з цього, виникає питання: чи є актуальним у наш час розглядати право як сукупність нормативно-правових актів, виданих та санкціонованих державою, якщо цей підхід суперечить практиці?

Підсумовуючи вищезазначене, слід вказати, що нормативний підхід до визначення права, як і окремо взяті інші розглянуті теорії праворозуміння, не виправдовують себе в сучасних реаліях. У зв'язку із цим, найактуальнішою в наш час можна назвати інтегративну теорію праворозуміння, що поєднує у собі всі позитивні риси вищеназваних концепцій праворозуміння. Саме інтегративний підхід до праворозуміння дає можливість визначати критерії розмежування поняття «верховенство права» та «верховенство закону» та визначати ці категорії як взаємодіючі та взаємодоповнюючі одна до одної.

Список літератури:

1. *Абдулаев М. И.* Проблемы теории государства и права: [учебник] / М. И. Абдулаев, С. А. Комаров. – СПб.: Питер, 2003. – 576 с.
2. *Кельзен Г.* Чистое учение о праве / Г. Кельзен. – М.: АН СССР ИНИОН, 1987. – Вып. 1. – 195 с.
3. *Конституція України* // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. *Нарский И. С.* Иммануил Кант / И. С. Нарский. – М.: Мысль, 1976. – 208 с.
5. *Скаун О. Ф.* Теория державы і права: [підручник] / О. Ф. Скаун / [пер. з рос.] – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
6. *Статут Ради Європи від 05.05.1949 р.* // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26. – С. 215-223.
7. *Четвернин В. А.* Понятия права и государства / В. А. Четвернин. – М.: Изд-во. Дело, 1997. – 336 с.
8. *Шемшученко Ю. С.* Вибране / Ю. С. Шемшученко. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2005. – 592 с.

Гольцов І. С. Роль праворозуміння у визначенні співвідношення категорій «верховенство права» та «верховенство закону»

У статті автор досліджує сучасні та історично сформовані концепції праворозуміння і їх роль у визначенні співвідношення категорій «верховенство права» та «верховенство закону». Зокрема, обґрунтовується думка щодо невиправданості нормативного підходу до праворозуміння.

Ключові слова: праворозуміння, верховенство закону, верховенство права.

Гольцов И. С. Роль правопонимания в определении соотношения категорий «верховенство права» и «верховенство закона»

В статье автор исследует современные и исторически сложившиеся концепции правопонимания и их роль в определении соотношения категорий «верховенство права» и «верховенство закона». В частности, обосновывается мысль о неоправданности нормативного подхода к правопониманию.

Ключевые слова: правопонимание, верховенство закона, верховенство права.

Goltsov I. Role of legal understanding in determining the ratio of the categories of «rule of right» and «rule of law»

The article explores the contemporary and historical concepts of law and their role in determining the ratio of the categories of «rule of right» and «rule of law». In particular, it substantiates the idea of unjustified normative approach of law.

Key words: legal understanding, rule of right, rule of law.